

SISUKORD

Lugejale 9

Soome sild 11

Johan Philip Palmén Tallinna Toomkoolis 1823–1824 19

Üle sügisese Soome lahe 19

Harju-Madise pastoraadis 22

Tallinn saab tuttavaks 27

Rüütlikooli usin õpilane 29

Mitte ainult kool 33

Wenngreni plaanid ei täitu 35

Kirik ja tantsupeod 36

Mõisate külastamine 39

Hüvastijätt Toompeaga 40

Johan Jakob Nordström – reisijuht Tallinnas aastal 1834 42

Tallinn kui Napoli 42

Kaks maailma: ülalinn ja all-linn 45

„Inimene! Siin elab Jumal!” 46

Tallinna turismiikoon: muumia klaaskapis 48

Aadlivapid ja marmormausoleum 50

Tallinna võimukandjad 51

Keiserlik Kadriorg 54

Keila-Joa – hea maitse ja rikkuse ühendus 56

Majad täis lapsi 57

Soome lahel avatakse laevaihendus 59

Supelasutused Tallinnas ja Helsingis 59

Koos aadlihärradega Helsingisse 62

„Ühelgi varasemal suvel ei ole Helsingis käinud
nii palju välismaalasi.” 66

Torm viis Tallinna 67

Tuldi ka Turust 69
Keskaegne Tallinn – modernse Helsingi vastand 71
Helsingi ülistus 72
„Lendav sild” Soome lahel 79

Elias Lönnrot 1844. aastal mööda Eestit sammumas 81

Enne maine, siis mees 81
Kajaanist Kuusalusse 86
Koeru kõrtsis ja kirikus 89
Kas soome keele tütar või õde? 91
Usin doktor Faehlmann 95
Natuke napsu! 97
Õpetlaste seltsis 98
Rännak Lõuna-Eestis 99
Uurimisretke viljad 105
Talupoegade vilets olukord 108
Rahvakalendrit toimetamas ja sõnakogusid uurimas 109
Von Böninghi lahke abi 112
Millal minna koju ja kustkaudu? 113
Tartust Kattila kaudu Peterburi ja Soome 117

August Ahlqvist Eesti nurmedel 122

Rikutud eesti kirjakeel 122
Kimpus Eduard Ahrensiga 125
„Eesti kaasaegne kirjandus” 131

„Kalevipoja” retk Soome 137

August Ahlqvist loob ühendustee 137
„Kalevipoeg” Kallavesi ääres Kuopio linnas 144
Auru jõul koju 154

Kirjanduse selts ja Kreutzwaldi muinasjutud 156

Yrjö Koskinen Eestimaa teedel 163

Tallinna ja kaugemalegi 1864 163
Linn nagu muinasese 163
Hea härra andis hirmu ja armu 169
Huvi liivlaste vastu 173
Kreutzwald kui allikas 173
Kõigepealt lätlased, siis liivlased 174
Poolt ja vastu 176
Rüütelite kole võim 180

Kuus küsimust Jannsenile ja Kreuzwaldile	182
Eesti tõusikud	182
Kümme sõrme ja üks sõrmenukk	183
Sakslaste orjapiits	185
Kas eestlaste õnni sõltub sakslastest?	190
Kuidas on lood lätlastega?	191
Tartusse ja Riiga aastal 1867	192
Peterburi kaudu Pihkvasse	192
Viljakad päevad Tartus	195
Kreuzwaldi juures Võrus	198
Hingematvalt ilus Krimulda	201
Kohtumas August Bielensteiniga	203
Reisi järelkajad	206
Kuidas läks, kui Jakob Hurta taheti saata Soome?	208
Tahtmist on, aga raha pole	208
Kas soome sugu rahvaste ühine keel võiks olla saksa keel?	211
Ajakirja <i>Kirjallinen Kuukauslehti</i> sündimata jäänud väikevend	213
Veel kord saksluse vastu ja eestluse eest	217
Baltisakslastel ei ole õiget isamaad	217
Sakslased on häiritud	219
Saksamaa ühineb, oht kasvab	223

Eesti esimene üldlaulupidu 1869 ja Soome 225

Rahvuslik liikumine tõstab pead	225
Laulupeole antakse luba	228
Nõuandeid ja reisisoovitusi	236
Tallinn – ajaretk keskaega	238
Haneparved, kerjused ja kõrtsid	242
Jannsenite saalis ja verandal	244
Toostid keisri ja Soome auks	246
Soome silla nurgakivid	249
Eestlaste tulevik – kas Saksamaa või Venemaa?	251
„Kui laulupidu toimuks ka Soomes”	257

Eesti esimene perekond Soomes 1871 261

„Kannatust! Kuid ma tulen!”	261
Kaks keelt, üks rahvas	268
Piduõhtu Alppilas	273
Hämeenlinna ja Tampere	277
Mõisamajandus Hakoises	280
Yrjö Koskise kodus Leppälahdes	282
„Armastan Soomemaad!”	283

C. R. Jakobsoni Soome-reisid	286
Vaimne sulandumine soomlastesse	286
Esimene Soome-reis 1871	288
Jälle Soomes 1876	295
Eestis rändav O. A. F. Lönnbohm	299
Georg Julius von Schultz Soome idüllis	304
Suursaare kaudu Lappeenranta	304
Aurora Karamzini mõisas Espoos	307
Viapori rahu	309
„See on paradiis”	311
Laulupeo pikk teekond Soome	313
Aksel August Granfelt Tartus 1874. aastal	313
„Meie lõunanaaber”	319
Eesti laulupidu innustab	321
Jannsenistid ja jakobsonlased	326
Soome laulupeo peaproov 1881	331
„Eesti rahvuslikust liikumisest”	332
Eestlased esimesel Soome laulupeol 1884	335
Soomemaa – õnnemaa	335
„Elagu Eesti rahvas!”	338
Imatrat imetlemas	344
Eesti keele sõpradest Soome Hõimurahvaste Seltsiks	347
Eestlased Soome Kirjanduse Seltsi peol 1881	347
Eesti keele sõprade seltsi süünd ja kuhtumine	350
Otto Donner pöörab asja enda kasuks	354
Allikaviited	359
Lühendid	389
Allikad ja kirjandus	390
Isikunimede register	401

LUGEJALE

Raamat „Rändajad Soome sillal” räägib inimestest, kes tegutsesid mõlemal pool Soome lahte ehk Soome sillal ja nende kogemustest 19. sajandi Soomes ja Eestis. Siin ei ole tegemist ei süstemaatilise ega kõikehõlmava ülevaatega soome-estisidemetest, kuigi nende inimeste seas on Soome ja Eesti rahvusliku liikumise juhtivaid tegelasi ja hõimuvaimu edendajaid. Kuid nende inimeste seas on ka soomerootslasi, venelasi ja baltisaksa aadlikke, kelle huvi elu vastu teisel kaldal äratasid muud tegurid kui keelesugulus või hõimuaade.

Eriti aurulaevade liikumise algusaegadel 1836 ja 1837 oli juba reis ise üle Soome lahe paras elamus. Oli neid, kellele see reis oligi eeskätt laevasõit, mille jooksul käidi kiiresti kas Helsingis või Revalis (Tallinnas), kuid suuremale osale oli laevasõit see vahend, mille abil tuldi teisele maale ja tehti seal pikki retki. Niisugused Soome sillal kõndijad olid näiteks J. J. Nordström, Elias Lönnrot, August Ahlqvist, Yrjö Koskinen, Julius Krohn, J. R. Aspelin, C. G. Swan, Lydia Koidula, J. V. Jannsen, C. R. Jakobson, O. A. F. Lönnbohm, K. A. Hermann, Ado Grenzstein, Georg von Schultz(-Bertram) ja paljud teised.

Erilisel kohal nende seas on Johan Philip Palmén, kes 1822. aastal, kui ta oli just saanud 11-aastaseks, tuli Eestisse, et hakata järgmisel aastal õppima Tallinna mainekas Toomkoolis.

Ma ei käsitle sõbrakaubandust üle Soome lahe. Sellest saab lugeda Raimo Päiviö väga põhjalikust uurimusest *Mikä tappoi seprakaupan? Suomalaisten ja virolaisten harjoittamasta vaihto- eli seprakaupasta, sen hiipumisesta 1800-luvun lopulta ensimmäiseen maailmasotaan ja sen loppumisesta 1920- ja 1930-luvuilla* (Turun yliopisto 2009; „Mis tappis sõbrakaubanduse? Soomlaste ja eestlaste vahetuskaubandusest ja selle vähenemisest 19. sajandist kuni esimese maailmasõjani ja selle lõpust 1920. ja 1930. aastatel”).

Reisid üle Soome lahe olid 19. sajandil veel nii harvad, et neist kirjutati kirjades ja eriti pikkades leheartiklites nii Soomes kui ka Baltimaades.

Reisikirjades jagati elamusi, kirjutati oma kogemustest ja anti ka praktilist nõu, päris nagu reisijuhtides. Hea näide selle kohta on J. J. Nordströmi mahukas artiklisari Tallinnast, mis avaldati ajalehes *Helsingfors Morgonblad* 1834. aastal. Kui algas korrapärane laevühendus, avaldati see tekst reisijate jaoks ka eraldi raamatukesena.

Pandagu tähele, et mõistet *Soomesild* olen ma kasutanud vabalt. Kõige sagedamini on selle all mõistetud Eesti poolelt Soome poolele suunduvaid hõimuvaimulisi sidemeid, nagu saab lugeda ka sissejuhatavast peatükist. Mina olen siiski kasutanud seda sümbolit kui kujundit, mis hõlmab mõlemalt kaldalt teisele viivaid ühendusi, mis haaravad endasse nii inimeste, laevade kui ka aadete liikumised.

Autonoomses Soomes oli 19. sajandil kasutusel Gregoriuse kalender, kuid Eestis – nagu ka kogu ülejäänud Vene keisririigis – kasutati veel Juliuse kalendrit, mis oli 12 päeva võrra maas Gregoriuse kalendrist. Enamasti olen ma esitanud dateeringud mõlema kalendri järgi, kuid kui on vaid üks daatum – ja pole eraldi märgitud, kumma kalendri järgi –, siis märgib see kuupäeva Gregoriuse kalendri järgi.

Kirjeldades liikumisi Soome sillal, olen saanud palju abi Tartust Eesti Kirjandusmuuseumist, Tallinnast Eesti Rahvusraamatukogust ja Helsingist Baltia-raamatukogust, Rahvusarhiivist (Kansallisarkisto), Rahvusraamatukogust (Kansalliskirjasto), Museovirasto raamatukogust ja arhiivist ning Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivist, fotoarhiivist ja töötajatelt.

Tarka nõu, häid kommentaare ja püsivat tuge on andnud filosoofiamaagister Rauno Endén ja rahvusarhiivi uurija Pertti Vuorinen, kes on aidanud mul leida paljusid tähtsaid allikaid. Keeleküsimustes on mind ikka aidanud mu sõber ja endine kolleeg Viia Väli.

Suure abi eest kõigile palju tänu!

Helsingis,

4. mail 2015.

Seppo Zetterberg

SOOME SILD

„Soome sild” oli kaua aega Eesti ja Soome kultuurivahetuse keskne termin,” kirjutab oma essees „Soome sild” Kai Laitinen. Kuigi Soome silda ehitati ja seal liiguti agaralt eesti rahvusliku liikumise tõusuajal 19. sajandi II poolel, on see metafoorina ometi palju vanem.

Esimest korda esineb Soome sild hilisemas sümboolses tähenduses F. R. Kreutzwaldi „Kalevipojas”. Seal langetab Kalevipoeg suure tamme, mille laudadest tehakse merele sild, mis ühendab Virumaa ja Soome rannad.

*Tüvest tehti tugev silda,
Painutati kena parvi
Kahel haarul üle mere.
Üks viis saarelt Viru randa,
Teine haaru Soome randa,
See’p see kuulus Soome silda.*

Mitmekülgne kultuuritegelane ja Soome tundja pastor M. J. Eisen on märkinud, et Soome sild tähendas talvist jääteed üle Soome lahe. „Kalevipojas” ongi koht Soome sillast. Uurimuses väidetakse, et Kreutzwald lõi rahvaluulele tuginedes oma müüdi. „Kalevipoja”-eeposest alates on Soome sild olnud sümbol: hõimusild ehk kahte sugulasrahvast ühendav metafoor[1].

Soome sillale kui sümbolile andis tiivad luuletaja Lydia Koidula. Temale tähendas palju tutvumine kahe soomlasega – C. G. Swani ja J. R. Aspeliniga, kes olid tulnud esimesele Eesti laulupeole 1869. aastal. Natuke aega enne pidu kirjutas Koidula Soomest Eestisse saadetud abi eest tänades soomluspoliitikule Yrjö Koskisele, et on hea teada, kuidas Soome silla teises otsas elavad sama verd sugulased tunnevad eestlastele kaasa nii päri- kui ka vastutuules.[2]

Soomlaste osavõtt 1869. aasta Eesti laulupeost andis Koidulale põhjust kasutada silla sümbolit mitmeid kordi, muuseas ka kirjavahetuses

Luuletaja Lydia Koidula Eesti sajakroonisel. Tema jaoks oli Soome eestlaste eeskujumaa ja ta sõlmis sidemeid kahe rahva vahel. Oma luuletustes viitas Koidula Soome silla sümbolile ja andis sellele tiivad. Kupüüri teisel küljel on katkend Koidula luuletusest „Soome sild” (1881).

Kreutzwaldiga. „Me panime ’Soome sillale’ nurgakivi,” kirjutas ta vestlustest Swani ja Aspeliniga. Koidula plaanis ka seda, kuidas Soome silda võiks ehitada mõlemalt poolt. „Teie näete, armas papa, ’Soome sild’ edeneb.”

Kui soomlased olid Tartust lahkunud, ilmus Soome silla kujund ka Koidula luulesse. Luuletuses „Kätt veel korra – lahkume” kutsus ta armsaid külalisi tagasi ja lõpetas luuletuse võimsa kokkukuuluvuse kinnitusega: „Üks meil sugu, üks meil hool, / Ühte jäägem igal pool: / Killu kõrval kasvab kild – / Sirgu, sirgu, Soome sild!” Eesti laulupidu õnnestus ja Koidula kutsus üles, et samasugune korraldataks ka Soomes. Ta lubas soomlastele nii abi kui ka osavõttu: Eesti- ja Liivimaalt tuleksid kindlasti vennad peole Soome silda ehitama. Nendele pidustustele tahtis Koidula kutsuda ka Kreutzwaldi: „Kas teate, Papa, kuidas meie ’Soome silla’ uuesti ülesehitamist edasi ajame? Me teeme 2–3 aasta pärast Soomes laulupeo, kuhu ka eesti lauluseltsid reisivad – kas see poleks tore?”

Kui magister Antti Almborg kutsus oma imetluse objekti Koidulat kirjades Soome, koketeeris neiu oma vastuküsimuses: aga mis keelaks toimetajahärrat tulemast üle Soome silla Eestisse? Eestis oodatakse palju palju rohkem Soome sillal kõndijaid, kui neid siinamaani oli olnud.[3]

Almbergi meelitused kandsid vilja: Koidula, tema isa ja venna ringreisil Soomes 1871. aasta suvel pakkus esinduslik seltskond fennomaane ja

estofile neile lõuna Alppila restoranis Helsingis. Omavahelised jutuajamised peeti hõimusõpruse vaimus ja Jaakko Forsman pidas kauni kõne „Soome sillast kui sümpaatia sillast, mis ühendab Soome lahe erinevatel kallastel elavat kahte rahvast”. Juba J. V. Snellman ise õhutas Jaakko Forsmani ja J. J. F. Peranderi koos Koidulaga Soome silda ehitama. 1871. aasta Soome-reis tegi konkreetsemaks Koidula Soome silla kujundi ja suurendas veelgi tema Soome-imetlust.

Kui Soome Kirjanduse Selts sai 1881. aastal 50-aastaseks, kirjutas Koidula luuletsükli „Soome sild” antoloogiasse „Eesti luuletused”, mis koostati Eestis kingituseks soomlastele. See tsükkel kuulub Koidula luule kesksete tekstide hulka ja on võrreldav tema paremate isamaaluuletustega, rõhutab Laitinen. Tsükklis räägib Koidula Soome ja Eesti kokkukuuluvusest Soome silla kaudu. Esimese luuletuse lõpp kujutab isamaade kokkuliitmist:

*Silla otsad ühendatud,
Kandes ühte isamaad,
Tõe templiks pühendatud
Nägu – millal tõeks saad?!*

Kolmanda luuletuse toon on veelgi vaimustunum:

*Soomi, Soomi! Ei sa kau
Meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jau
Jätsin hinge idadest!
Sigi, sirgu, sugupinda!
Sõlmitud meil südamed:
Issand ise jagab hinda,
Et meil kokku käivad teed!*

Viimane luuletus on tsükli kõige paatoslikum ja pidulikum, otse hümnilikult ülev:

*Ü k s meie sõna, ü k s meil meel,
ü k s a i n u s meie mõte!
Oh ära väsi rännuteel,
oh tõuse, tegu, tõte!
Teid, lahelained, põhjatuul,
teid teretame laulusuul!
Õnn sulle, Soome silda!*

Kreutzwald oli teinud rahvaluulest leitud motiivist sümboli, andnud sellele hinge, võtab Laitinen kokku. Koidula andis sellele tule: kandvuse ja intensiivuse, löögijõu. Tema luuletuste järel hakkas Soome silla sümbol kasvama.

Ka keelte lähendamine kuulus Soome silla arhitektuuri juurde. Keeleuurija ja luuletaja Arvid Genetz (Arvi Jännes) pidas Soome Kirjanduse Seltsi 50. aastapäeva pidulikul koosolekul 1881. aastal ettekande keelematerjalidest Soome silla ehitamisel ja pani ette radikaalseid muudatusi mõlemas keeles, mis neid sarnasemaks muudaks. Järgmisel aastal ilmus Genetz-Jännese hõimuvaimuline luuletus „Väinölä lapsed”, mille süünd ja intensiivne toon on Laitise järgi tänu võlgu just Koidulale. „[---] nii süündida võinuks sild, / mis rahvad meil kokku tooks”, luuletas Jännes. Soomlaste keekekasutusse tuli mõiste *Soome sild* kõige tõenäolisemalt just selle luuletuse kaudu, mis levis laialt koorilauluna.[4]

SKS-i juubeliaasta tuules tahtis rühm soomlastest Eesti sõpru A. A. Granfelti juhtimisel 1881. aasta kevadel asutada seltsi, millele nime otsides oli kõne all ka *Suomen silta* (Soome sild). Arvati aga, et ametnikud võiksid sellele vastu olla, ja valiti seltsi nimeks lõpuks *Vironkielen ystäväät* (Eesti keele sõbrad). Kuid see selts ei osutunud elujõuliseks ja ka selle järglase, *Suomen Heimokansojen Seura* (Soome Hõimurahvaste Selts) käsi ei käinud paremini.

Kui lõpuks 1884. aastal korraldati Jyväskylä Soome esimene laulupeidu, mis selgelt oli saanud eeskuju Eestist, olid külalistena kohal ka kümmekond eestlast. Polnud siis ka ime, et lauakõnedes nimetati sageli Soome silda kui meie maade ja rahvaste ühendajat.

Soome silla sümbolina on esile tõstetud ka üllatav, kuigi omal kombel loogiline kuju, mõlema rahva ühine valitseja Venemaa keiser. Vastuoluline ajakirjanik Ado Grenzstein, kes oma hilisemas pessimismis ei näinud eestlusele mingit tulevikku ja soovitas sulada venelusesse, kirjutas nii:

Soome sild, millest Eesti luuletused meile laulavad, on valmis, ja see on soomlaste ja eestlaste Isevalitseja, Vene Keiser. See poliitika sild on põline ja ta suudab neid rahvaid kanda ja edasi aidata. Laulgem temale ja lootkem tema pääle. Muud silda ei ole meil olemas ega tulemas.[5]

Arvid Genetz oli oma ettekandes rääkinud soome ja eesti keele lähendamisest, samas kui rahvaluuleteadlane A. R. Niemi nägi 1899. aastal tähtsa ühendava tegurina kirjandust. Nimelt kirjandus võiks ehitada „uue „Soome silla”, mida, nagu luuletustes oli kuulutatud, ei tuntaks ainult Eestis, vaid mõlemal pool Soome lahte”. [6]

20. sajandi alguses kasutas Soome silla metafoori suviti Soomes koduõpetajana töötav ja hiljem Helsingi ülikoolis õpinguid alustanud luuletaja ja hilisem kirjandusteadlane Gustav Suits. Ta toimetas kirjanduslikku albumit „Kiired” ja 1901. aastal väljendas ta soovi arendada sellest ajapikku Eesti–Soome sild.[7]

1905. aasta Vene revolutsioon politiseeris traditsioonilise hõimuromantilise Soome silla, mille sisuks oli Soome imetlemine ja sealt kultuuriliste impulsside saamine. Soome hakkas nüüd Eestist tulema poliitilisi pagulasi.

1906. aasta sügisel hakati Helsingis looma Soome–Eesti Liitu, mille asutamiskoosolekul pidas Gustav Suits pika, ka *Helsingin Sanomates* ilmunud kõne. Seal ütles ta muu hulgas, et juba 19. sajandi lõpus oli räägitud Soome sillast, „tõsi küll, üsna uduselt kangastuvast, ideaalsest soome-eesti ühendusest”. Soome ja Eesti ühiskondlik ja riiklik areng oli olnud erinev ja „niimoodi oli see kevadine unelm Soome sillast järgnenud aastakümnete argitõelisuses killunenud ja kumbki rahvas oli võinud elada oma elu omaette,” kirjutas Suits.

Uued sündmused pöörasid aga taas tähelepanu omavaheliste sidemete sõlmimisele. Eesti noorsugu oli varasemast rohkem hakanud jälgima Soome asju, õppima soome keelt ja lugema soome kirjandust.

Liit otsustati asutada. Sellele esitati mitmeid nimesid, ka Suomen Silta – Soome Sild nende seas, aga lõpuks valiti nimeks *Suomalais-Virolainen Liitto* („Soome-Eesti Liit”). Selle asutamist kritiseeriti Soome rootsikeelses ajakirjanduses, nii et *Helsingin Sanomate* fõljetonist Teemu (Eino Leino) imestas oma artiklis, et väikese, tagasihoidliku üliõpilaseltsi asutamine, mille sihiks oli luua sild kahe lähedase sugurahva vahel, oli äratanud „tähelepanuväärseid mõtteid”.[8]

Tuntud estofiil, hilisem professor Lauri Kettunen, kes sageli kritiseeris soomlasi nende hõimuaate nõrkuse pärast, märkis 1908. aastal oma Elias Lönnroti 1844. aasta Eesti-reisi käsitlevas artiklis, et seni võhivõrainana elanud vennasrahvad hakkasid siis teineteisele lähenema. See reis rajas omal kombel tugipuud sillale, mis „viimaste aastakümnete aegu on Soomet ja Eestit ühendanud, nii nõrk ja kitsas kui see ka on olnud [---]”.

Soome sild sai kõvasti räsida aastal 1909. Ühes tülis algul kahtlustati, siis aga saadeti välja Helsingi eesti kogukonda kuuluvaid inimesi. Soome ja Eesti lehtedes puhkes ennenägematu sulesõda ja seal meenutati taas Soome silda.

Vasakpoolne *Virulane* kirjutas, et vennasrahva Soome vastu oli Eestis olnud aastakümneid sooje tundeid ja paljudes asjades oli eeskuju võetud Soomest. Oli unistatud Soome sillast, aga nüüd tuli välja, et soomlased ei hoolinud sugugi eestlastest, vaid vaatasid neile ülevalt alla. Ägedasse

sõnasõtta haarati paljud soome ja eesti lehed, asja püüdis tasakaalukamalt käsitleda vaid üks Eesti Rahvameelse Eduerakonna suurkujudest, Villem Reiman. Ta kaitses innukalt Soomet kui Eesti eeskuju paljudes asjades ning rõhutas, et vihased artiklid on vaid väike pily, mis läheb mööda ja siit ei sünni uputust, mis Soome silla minema viiks.[9]

Kui magister (hiljem doktor ja rahvaluule professor) Väinö Salmi-nen 1911. aastal esitles Soomes eelmisel aastal trükitis ilmunud Fr. R. Kreutzwaldi ja Lydia Koidula kirjavahetust, alustas ta oma ülevaadet päris murelikult:

Umbes kolmkümmend aastat tagasi oldi veel sedavõrd innstunud sugulusest ja ühistest kultuuritraditsioonidest, et SKS-i 50. sünnipäeval võeti kaaluda julge mõte sellest, kas oleks võimalik luua ühist soome-eesti kirja-keelt. Siis jälgiti meil huviga Eesti kultuurinähtusi ja loeti nende kirjandust. Praegu teavad vähesed midagi selle sugurahva kirjandusest ---. Kui me ei hooli eestlaste vaimsetest saavutustest sellepärast, et nad on sama sugu ja verd, peaksime me siiski meie suurema läbikäimise aegadest, luulest ja rahvuslikust ärkamisest, teadma vähemalt nii palju, et võiksime neist mingil määral aru saada.[10]

Soomes pagulasena elanud hilisem iseseisva Eesti riigi mitmekordne riigivanem Konstantin Päts kirjutas samal ajal (1909) Karjala kannasel Ollilas viibides kaheosalise visiooni „Soome–Eesti sild”. Seal õhutas ta maade ja rahvaste tihedamat kultuurilist ja majanduslikku läbikäimist.

Pätsi visiooni saab vaadelda kui alusteksti järgnevatele plaanidele Soome ja Eesti kaksikriigist, mida ta hiljem arendas juba iseseisvas Eestis. Ka vana Soome silla kaitsja Gustav Suits kirjutas 1917. aastal Soome ja Eesti Vabariikide unioonist. Tema ettepanek võeti nii Soomes kui ka Eestis üsna jahedalt vastu.[11] Üks, kes mõistis, oli vana Soome-pagulane, enne Eesti iseseisvumist kümme aastat Helsingi ümbruses elanud noor kirjanik Friedebert Tuglas.

1917. aasta detsembris, kui Vene impeerium juba lagunemas oli, kirjutas Tuglas essee „Soome sild”. Seal on ta muuhulgas öelnud: „Soome sild – see oli meie rahvusliku ärkamisaja kõige hellem unistus, hõbelõimeline pettepilt, kuldkajaline tuleviku muusika.” Sellega käis kokku kõik, mis selleaegses eesti poliitikas oli ilus ja püha.

Tuglas pooldas Suitsu mõtteid Soome ja Eesti unioonist. Temagi mõistis, et idee täielikust liitumisest pidi jääma vaid unelmaks. Rääkida võis vaid reaaliunioonist kahe riigi vahel, niisugusest ühendusest, nagu olid olnud Austria–Ungari või Rootsi–Norra kaksikriigid, kus loodeti mõlemapoolset kasu, näiteks kaitseküsimustes.

Soome sild ei olnud enam romantiline unistus, vaid selle suhtes peaks võtma vastu otsuse üsna varsti, „sest meie rahvuse tulevik ripub otsustavalt sellest”. Tuglas viitas ka Suitsu kaksikriigi plaanile: „Ei, see pole paljas unistus. See on suurem küsimus kui meie ajaloos kunagi on esitatud.[---] Kuid nii või teisiti, Soome sild peab sündima. Kui mitte riiklikus, siis ometi lähema kultuurilise läbikäimise mõttes.”

Soome kultuur oli arenenum kui Eesti oma ja eestlased olid saanud ühisesse ettevõtmisesse vähem panustada, kuid seda rohkem oleks meil sealt võtta ja saada. Kui olud muutuvad vabamaks, loodavad eestlased, et suhted muutuvad tasakaalustatumaks. Mitte kunagi ei sünni ühist soome-eesti rahvast, jätkas Tuglas oma mõtteid aastal 1917, kuid selle asemel võiks sündida ühine soome-eesti kultuur, nii nagu on ühine skandinaavia kultuur.

Kujutage ette tuleviku võimalusi: kahel pool rannas, otse üksteise vastu, kaks päälinna, Helsingi ja Tallinn, mida ainult 3–4-tunniline laevasõit eraldab.[---] See võimaldaks ilma miski konkreeidi 'Soome silla' olemasoluta ühtekuuluvuse tunnet, laia ühistööd ja suurt kultuurilist õitsenguga, mis praegu alles kangastusena viirastab Soome lahe hallroheline vetevälja kohal.[12]

1917. aasta murrangulistel aegadel tõi oma hääle kuuldavale ka vana Soome silla entusiast A. A. Granfelt. Ta kirjutas:

Hardalt soovitud ja uduse tulevikupildina välgatab Soome sild veel rahva hinges, kuid kas keegi hakkab veel seda poolelijäänud tööd jätkama? Kas just nüüd ei oleks sobiv hetk – või kuulub kogu see kujutelm juba unelmate riiki?

Omal ajal karile jooksnud Eesti Keele Sõprade Seltsi asja ajanud mees arvas siis, et oli olnud hetk, millal võinuks asutada Soome silla nime kandva seltsi. See oleks hoidnud üleval hõimuvaimu, oleks vähendanud soome ja eesti kirjakeelte vahelisi erinevusi ja pehmenanud sel viisil vastastikust mittemõistmist, mis olid tekkinud rahvaste erinevast ajaloost.[13]

Perioodil, kui Soome ja Eesti riigid olid iseseisvumas, liitus sillahitajatega veel kauaaegne Soome tundja ja palju Soome lehtedes kirjutanud Hindrik Prants. Oma raamatus „Soome sild” (1919), mis innustas fennomaane Eestis, kuid mida kritiseerisid ajaloolased, uuris ta soome-eesti kontakte „aastatuhandete jooksul”. Selle tulemusena nägi ta nüüd

Soome ja Eesti liitu sündimas; seda usku kinnitas soomlaste sõjaline abi parasjagu käimas olevas Eesti Vabadussõjas:

Nüüd ehitatakse tõepoolest Soome silda selle sõna kõige täiemas mõttes, tehakse teed üle sinetava Soome lahe, vahutava Väinölä vee, sõlmitakse sidemeid, niisuguseid, kui neid sadade rahvapõlvede pikkuses soome sugu hõimude ajaloos – – veel kunagi ei ole sõlmitud.[14]

JOHAN PHILIP PALMÉN TALLINNA TOOMKOOLIS 1823–1824

Üle sügise Soome lahe

Äsja 11-aastaseks saanud Johan Philip Palmén astus 1822. aasta novembri alguses Helsingis purjelaevale, et sõita üle Soome lahe ja minna kooli Tallinnas ehk Revalis. See oli julge samm, kui mõtleme poisi noorele eale ja lihtsamaks ei teinud asja seegi, et ta liikus siiski keisririigi sees ega sõitnud välismaale, kuigi see reis võis tema meelest ka niisugusena tunduda.

Meie kangelane oli sündinud 31. oktoobril 1811 Pori riigiametniku Henrik Johan Palméni ja Amalia Lovisa Souranderi esimese lapsena. Tema isa oli jurist, kes 1802. aastal oli nimetatud Pori linnanotariks. 1812. aastal sai temast Turu linnas samal aastal asutatud Tolliasjade Ameti raamatupidamise revident ja perekond kolis Turu linna. Siis oli Turu veel 1809. aastal Venemaaga liidetud Soome suurvürstkonna pealinn. Kui Turuga võrreldes väga tagasihoidlikust Helsingist sai pealinn ja kesksed ametkonnad sinna üle viidi, pidid ka Palménid 1819. aastal kolima Helsingisse.

Joh. Ph. Palmén oli astunud esimesed sammud oma õpinguteel eraõpetaja juhatusel Turus, kuid kui pere oli kolinud Helsingisse, taheti poiss panna päris kooli. Variante ei olnud palju: suurvürstkonna uues pealinnas ei olnud pakkuda midagi muud peale tagasihoidliku Triviaalkooli, mille maine ei olnud kuigi kõrge. Kõige lähem korralik kool oli pikkade traditsioonidega klassikalist haridust andev Porvoo gümnaasium – kogu maa ainuke lütseum –, mis siiski sobis vaid neile, kes olid õpinguis juba edenenud.

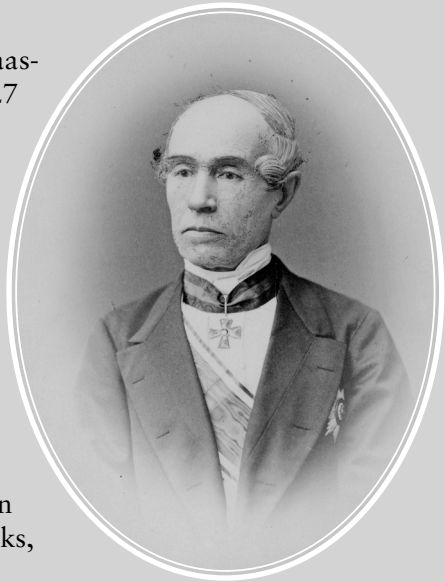
Nii jõudiski Henrik Johan Palmén üllatava lahenduseni: poiss tuli panna kooli Eestimaa kubermangu pealinna Tallinna. Soome ja Eesti olid sama riigi koosseisus ja otse Helsingi vastas asetseva Tallinna rannani oli natuke rohkem kui 70 kilomeetrit.

Tallinna Rüütli- ja Toomkoolis aastatel 1823–1824 õppinud ja 1827 Turu katedraalikooli lõpetanud Johan Philip Palmén tõusis Soome suurvürstiriigi eliiti. 1840. aastal kaitses ta doktoriväitekirja õigusteadustes ja neli aastat hiljem nimetati ta Keiserliku Aleksandri ülikooli juuraprofessoriks. Aastatel 1866–1867 oli ta ülikooli prorektor.

Autonoomia-ajal jagunes Soome valitsus, st Senat, kaheks osakonnaks: majandus- ja õigusosakonnaks. 1867. aastal kutsuti Palmén õigusosakonna liikmeks, st senaatoriks, kuid juba järgmisel aastal läks ta üle majandusosakonda ja oli seal kirikuasjade eest vastutav senaator kuni 1871. aastani, millal ta nimetati senati prokuraatoriks.

1877. aastal nimetati Palmén Senati õigusosakonna asejuhatajaks ja selles ametis oli ta oma surmani 1896. aastal. Selle kõrval oli ta ülikooli ajutine asekancler aastatel 1873–1896. Ülikooli kõrgeim ametnik, kancler, oli Venemaa toonipärija – Palméni ajal siis Aleksandr Aleksandrovitš aastatel 1866–1881 (keisrina Aleksander III) ja Nikolai Aleksandrovitš aastatel 1881–1894 (keisrina Nikolai II).

Johan Philip Palmén sai aadlitiitli 1875 ja tõsteti vabahärrade seisusse 1883.

Johan Philip Palmén (1811–1896).
Foto: SKS

Turust oli mingisugune korrapärane ühendus Tallinna reisijatele ja kaupadelegi paarikümne meetri pikkuste pakkjahtidega – nii kutsuti neid Inglise kanalil purjetavate aluste järgi. Samas liikusid Helsingi ja vana hansalinna vahel vaid mõned juhuslikud purjelaevad oma kaptenite juhatusel. Nendega reisimine oli odav ja tollivalitsuses töötaval isal oli kerge teada saada, millal läheb mõni laev üle Soome lahe.

Isa otsuse tulemusena pidi poeg minema kodust välja võõraste juurde ja uude kultuurimiljöösse. Sellel asjal olid ka omad head küljed: laps pidi iseseisvuma ja õppima ära võõrad keeled – eeskätt saksa, aga ka vene keele. Nende keelte oskus oli oluline tulevast ametnikukarjääri silmas pidades noores suurvürstiriigis. Reisikurbust leevendas see, et Johan Philip pidi saama reisikaaslast. Tema sõber ja mängukaaslane Fredrik Adolf (Atte) Hisinger tuli koos temaga kooli ja nendega anti kaasa koduõpetajaks ja järelevaatajaks üliõpilane Anders Johan Wenngren, Ahvenamaa Kökari endise kaplani poeg.[1]

Oma päritolult kuulus Atte Hisinger suurvürstkonna eliiti. Tema isa, tõeline riiginõunik Jacob Wilhelm Hisinger oli Soome senati ehk kodumaa valitsuse õigusasjade osakonna liige, st senaator.

Johan Philipi ehk Janne esimene kiri isale pandi Toompealt posti 12. novembril 1822. See on kirjutatud selge käekirjaga ja tähelepanu äratav poisi viimistletud ja stiilne allkiri, mida ta kirjutab kujul Joh. Ph. Palmén. Nii seda kui ka järgmisi kirju iseloomustavad lapse täpsed tähelepanekud ja asjade kaalutletud esitamine.

Janne kirjutab, et reis Tallinna oli läinud suuremate äpardusteta. Vanemad olid lastega hüvasti jätnud Katajanoka sadamas. Poiss oli heitnud magama ja hommikul kell kaheksa tõstis laev purjed. Isa oli läinud Ullalinna kaljudele, et jälgida laev lahkumist merele. Esimesel reisipäeval olid poisid kannatanud tuule tõttu merehaiguse käes.

Öösel kell neli oli Janne tõusnud, et vaadata Eesti rannikut Keri majaka juures, kuid läinud siis uuesti magama. Naissaar hakkas paistma keskhommiku paiku ja Tallinn kell kolm päeval. Pärastlõunal heitis laev ankrud ja lõpuks õhtul pääsesid kannatamatud reisijad paadiga, mis oli toonud laevale passikontrolli, linna sadamasse. Tallinnas pakkus neile öömaja rootsi-soome koguduse õpetaja Henrik Johan Holmberg oma pastoraadis vanalinna südames Ritterstrassel ehk Rüütli tänavas.[2]

Kohe saabumispäeval käisid poisid neljas kirikus: kõrval asuvas Nigulistes, katoliku kirikus, eesti kirikus ja rootsi kirikus, nagu Janne neid nimetab. Muidugi roniti ka Toompeale, linna kõige kõrgemale kohale imetlema avanevat vaadet.

„Mul on siin muuseas olnud päris tore,“ kirjutas poiss koju, mis kindlasti rahustas vanemaid. Oma esimeses kirjas pojale – nii nagu ka paljudes järgmistes – rõhutas isa tervise hoidmise tähtsust ning häid kombeid. Ilm oli muutumas talvisemaks ja kasvas külmetuse oht. Sellepärast peaks Janne uisutades ja muidu väljas mängides vaatama, et ei läheks higiseks, mis tooks kaasa hingamisteede haiguse ehk kruppi, nii nagu temaga oli juhtunud eelmisel aastal. Kui ta aga peaks haigeks jääma, tuleks paranemiseks kasutada kaane. Ta peaks paluma Wenngreni, et

see võtaks neid tosina jagu kaasa, et maakohas, kuhu oldi minemas, ei peaks ravivahenditest puudust tundma.

Veel peaks Janne olema sõnakuulelik ja austama pererahvast, õpetajaid, koolikaaslasi ning kõiki teisi. Ka ema palus poega hoida oma tervist, sest see on väärtuslikem, mida inimesel oli.[3]

Harju-Madise pastoraadis

Oli mõeldud nii, et poisid hakkaksid Tallinnas õppima alles järgmisel, 1823. aastal. Enne seda pidid nad maakohas ennast ette valmistama, eriti keeli õppima. Kui Tallinnas oli oldud neli päeva, reisis kolmik – „magister” Wenngren, nagu sel ajal üliõpilasi kutsuti, Atte Hisinger ja Janne Palmén – 14. novembri hommikul viis penikoormat Tallinnast lääne poole Harju-Madisele. Teeolud olid rasked ja reisil ei olnud võimalik hobuseid vahetada: sellel marsruudil oli korraline postiühendus koos reisijate peatuspaikadega lõpetatud paarkümmend aastat tagasi. Sellepärast oli üüritud kinnine tõld, mille ette oli rakendatud kolm hobust. Teekonnal nähti muuseas ka Keila kirikut ja paari aadlimõisat. „Oma reisil siia naersime kõigest südamest, samal ajal kui laevas nutisime merehaiguse käes,” kirjutas Janne vanematele.

Pärast kaheksatunnist reisi jõuti kohale ja asuti korterisse Harju-Madise pastoraati baltisakslasest kirikuõpetaja Carl August Wehrmanni juurde.[5] Kirik ja pastoraat olid von Rammide suguvõsale kuuluvast Padise mõisast Paldiskisse viiva tee paremal pool, Pakri lahe idakalda lubjakivisel rannal, kust avanes ilus vaade eesolevale lahele.

Siis veel alla 30 aasta vanune kirikuhärra oli Tallinna Rüütli- ja Toomkooli juhataja noorem vend. Ta oli õppinud aastatel 1812–1814 Tartu ülikoolis ja olnud aastaid samas koolis õpetaja, kuni oli 1822. aastal nimetatud Harju-Madise ja Harju-Risti pastoriks. Selles ametis oli ta tubli kolmandik sajandist, kuni 1857. aastani.[6]

Harju-Madise vana, puust pastoraadimaja oli hävinud tulekahjus 1785. aasta suvel. Uus pastoraat ehitati juba järgmisel aastal. Sellesse paekivist ehitatud ja pööninguga varustatud ühekorruselisse õlgkatusega majja asuski Wenngren oma õpilastega.

Pastoraat oli 40 meetrit pikk ja 14 meetrit lai ning seal oli 12 tuba. Nende hulgas oli suur saal, kus peeti ristseid ja laulatusi, ning koguduse saal, kus peeti leeritunde. Veel oli majal veranda, kaks esikut ja ruumikas köök, kus eesti kombe kohaselt oli mantelkorstnaga pliit. Maja all oli kaks suurt keldrit ja õunapuuaias veel kolmas, õuntele. Pastoraadi ees oli allee ja taga park ning tiigid, millest viimase, ümmarguse tiigi keskel

Harju-Madise ja Harju-Risti kirikuõpetaja Carl August Wehrmann, kelle juures Joh. Ph. Palmén koos oma kaaslastega elas 1822.–1823. aasta talvel. Foto: Eesti Kirjandusmuuseum

oli saar ja sellel lehtla. Pastoril oli maja ka Paldiskis – kus tal oli samuti kogudus – ja kaks paari hobuseid sinnaõiduks.[7]

Koos saabunutega elas pastoraadis kümme inimest: lisaks Soomest tulnutele veel pastoriproua ja pastori kaks õde, pastoriproua ema ja nende kaks last: poeg Fritz ja väike tütar, kes ei osanud veel käia ega rääkida. Täispansioni eest maksti Wehrmannile alguses 100 rubla. Palmén, Hisinger ja Wenggren said oma käsutusse kaks tuba, ühe,

mis oli „suurem kui meie saal”, ja teise, väiksema. Kolmik elas ja õppis suuremas toas, sest väiksemas oli ebatervislik hais, kuna selle kõrval oli käimla. Terane Janne imestas, et Eestis ei olnud käimlad majast väljas nii nagu Soomes, vaid elamutes sees.

Kuid terved oldi, jumal tänatud, kardetud difteeriat ei olnud saadud ja Janne soovis, et ema ja isa ei muretseks tema pärast. Ta uskus, et Jumal hoolitseb ka tema eest.

Janne hakkas nüüd hoolega õppima. Pastor õpetas talle saksa keeles kirjutamist ja tema õdedele luges ta õhtuti ette saksakeelseid tekste, et õppida õiget hääldust. Prantsuse keele harjutamiseks ei olnud võimalust, sest seda keelt oskas vaid proua, kellel aga ei olnud majapidamistöõde kõrvalt aega õpetada. Vastutasuks selle eest, et pastor õpetas poistele saksa keelt, valmistas magister Wenggren ette tema rootsikeelsed jutlused, sest nende pidamine kuulus samuti pastori kohustuste hulka. Koguduses oli nimelt palju rannarootslasi.

Poisid õppisid ka matemaatikat, geomeetriat ja ajalugu; ladina keeles lugesid nad Cornelius Nepost, mille järel võeti ette Cicero. Wenggren kiitis, et Janne õpingud edenevad hästi, mille üle isa oli muidugi õnnelik, kuid soovitas magistril poissi mitte liiga palju kiita, et ta uhkeks ei läheks.